

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

3-2021

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Муассис: Фарғона давлат университети.

«FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» журналі бир йилда олти марта чоп этилади.

Журнал филология, кимё ҳамда тарих фанлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Журналдан мақола кўчириб босилганда, манба кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 2020 йил 2 сентябрда 1109 рақами билан рўйхатга олинган.

Муқова дизайни ва оригинал макет ФарДУ таҳририят-нашриёт бўлимида тайёрланди.

Таҳрир ҳайъати

Бош муҳаррир
Масъул муҳаррир

ШЕРМУҲАММАДОВ Б.Ш.
ЎРИНОВ А.А.

ФАРМОҢОВ Ш. (Ўзбекистон)

БЕЗГУЛОВА О.С. (Россия)

РАШИДОВА С. (Ўзбекистон)

ВАЛИ САВАШ ЙЕЛЕК. (Туркия)

ЗАЙНОБИДДИНОВ С. (Ўзбекистон)

JEHAN SHANZADAN NAYYAR. (Япония)

LEEDONG WOOK. (ЖанубийКорея)

АЪЗАМОВ А. (Ўзбекистон)

КЛАУС ХАЙНСГЕН. (Германия)

БАХОДИРХОНОВ К. (Ўзбекистон)

ҒУЛОМОВ С.С. (Ўзбекистон)

БЕРДЫШЕВ А.С. (Қозоғистон)

КАРИМОВ Н.Ф. (Ўзбекистон)

ЧЕСТМИР ШТУКА. (Словакия)

ТОЖИБОЕВ К. (Ўзбекистон)

Таҳририят кенгаши

ҚОРАБОЕВ М. (Ўзбекистон)

ОТАЖОНОВ С. (Ўзбекистон)

ЎРИНОВ А.Қ. (Ўзбекистон)

РАСУЛОВ Р. (Ўзбекистон)

ОНАРҚУЛОВ К. (Ўзбекистон)

ГАЗИЕВ Қ. (Ўзбекистон)

ЮЛДАШЕВ Г. (Ўзбекистон)

ХОМИДОВ Ғ. (Ўзбекистон)

АСҚАРОВ И. (Ўзбекистон)

ИБРАГИМОВ А. (Ўзбекистон)

ИСАҒАЛИЕВ М. (Ўзбекистон)

ҚЎЗИЕВ Р. (Ўзбекистон)

ХИКМАТОВ Ф. (Ўзбекистон)

АХМАДАЛИЕВ Ю. (Ўзбекистон)

СОЛИЖОНОВ Й. (Ўзбекистон)

МАМАЖОНОВ А. (Ўзбекистон)

ИСОҚОВ Э. (Ўзбекистон)

ИСКАНДАРОВА Ш. (Ўзбекистон)

МЎМИНОВ С. (Ўзбекистон)

ЖЎРАЕВ Х. (Ўзбекистон)

КАСИМОВ А. (Ўзбекистон)

САБИРДИНОВ А. (Ўзбекистон)

ХОШИМОВА Н. (Ўзбекистон)

ҒОҒУРОВ А. (Ўзбекистон)

АДҲАМОВ М. (Ўзбекистон)

ХОНКЕЛДИЕВ Ш. (Ўзбекистон)

ЭГАМБЕРДИЕВА Т. (Ўзбекистон)

ИСОМИДДИНОВ М. (Ўзбекистон)

УСМОҢОВ Б. (Ўзбекистон)

АШИРОВ А. (Ўзбекистон)

МАМАТОВ М. (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ Н. (Ўзбекистон)

БАРАТОВ М. (Ўзбекистон)

Муҳаррирлар: Ташматова Т.
Жўрабоева Г.

Мусаҳҳих: Шералиева Ж.

Таҳририят манзили:

150100, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй.
Тел.: (0373) 244-44-57. Мобил тел.: (+99891) 670-74-60
Сайт: www.fdu.uz

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими: - 60×84 1/8

Босма табоғи:

Офсет босма: Офсет қоғози.

Адади: 50 нусха

Буюртма №

ФарДУ нусха кўпайтириш бўлимида чоп этилди.

Манзил: 150100, Фарғона ш., Мураббийлар кўчаси, 19-уй.

**Фарғона,
2021.**

Н.Матхошимов, Э.Исаков Фарғона вилояти меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳолининг бирламчи ногиронлиги сабаблари структураси.....	203
А.Шерматов, А.Юсупова Ўқувчиларнинг математика фанидан типик хатолари ва уларни бартараф этишнинг баъзи йўллари.....	210
О.Турсунмуратов, Н.Қутлимуратов, Д.Бекчанов, М.Мухамедиев Вермикулит асосида олинган ионитнинг физик-кимёвий хоссалари.....	213
Х.Лутфуллаева Тиббиёт талабалари инглиз тилини ўрганиш жараёнида мустақил таълим олиш кўникмалари бошланғич даражасининг экспериментал тадқиқоти.....	217
И.Асқаров, Д.Ҳожиматова Таркибида ферроцен сақловчи суюқ азотли ўғитлар олиш.....	222
А.Шарафиддинов Фарғона водийси қишлоқларида халқ ғалаёнлари (XIX аср охири)	226
А.Ғаниев Тадбиркорлик маданиятининг ўзига хос ментал хусусиятлари.....	230
Х.Мухаммедова Шарлотта Бронте ижодида рамзлар тасвири.....	233
Х.Хаитов Фолчи ёки ромчи – қулги асарлардаги ҳажвий қиёфалардан бири.....	236
Г.Умаржонова Тилларда соматик сўзлар иштирокидаги фразеологизмларнинг шаклланиши.....	239
Л.Ғалимуллина Инглиз ва ўзбек тилларида антропонимли фразеологик бирликларнинг қиёсий таҳлили.....	242
И.Аҳмаджонов Морфемик бирликларнинг вазифасига кўра таснифланиши.....	245
М.Саидакбарова Мангуликка дахлдор сўз.....	249
Д.Қаландарова Карл Райхл – ўзбек фольклори таржимони ва тадқиқотчиси.....	252
И.Жўраев Бурч ва масъулиятнинг бадий-фалсафий талқинлари.....	256
Ф.Анварова, Н.Тоирова Жамиятнинг турли табақалари нутқида ишлатиладиган жаргонлар	259

МАНГУЛИККА ДАХЛДОР СЎЗ

СЛОВО О ВЕЧНОСТИ

A WORD ABOUT ETERNITY

Саидакбарова Муқаддас Муҳаммадраҳимовна¹

¹Саидакбарова Муқаддас Муҳаммадраҳимовна – ҚДПИ, ўзбек адабиёти кафедраси ўқитувчиси.

Аннотация

Мақолада ўзбек мумтоз шеърятининг атоқли намояндalarидан бири Увайсий ижодида ижтимоий воқеликнинг лирик ифодаси, анъана ва ўзига хослик, бадиий маҳорат масалалари хусусида сўз боради.

Аннотация

Статья посвящена лирическому выражению социальной реальности, традиции и самобытности, художественному мастерству в творчестве Увайси – одной из самых известных представителей узбекской классической поэзии.

Annotation

The article deals with the issues of lyrical expression of social reality, tradition and originality, artistic mastery in the works of Uvaysi, one of the famous representatives of Uzbek classical poetry.

Таянч сўз ва иборалар: ижтимоий ҳаёт, лирик кечинма, анъана, ўзига хослик, бадиий маҳорат, иждокор муносабати.

Ключевые слова и выражения: общественная жизнь, лирическое переживание, традиция, своеобразие, художественное мастерство, отношение автора.

Key words and expressions: social life, lyrical experience, tradition, originality, artistic skill, author's attitude.

Жамият тараққиётида ҳар бир авлод ўзидан олдинги авлоддан маълум томонлари билан озми-кўпми фарқ қилади. Лекин инсоният учун энг муқаддас бўлган ватан, ҳақиқат, эзгулик, адолат, гўзаллик туйғуси ҳамиша табаррук анъана сифатида авлоддан-авлодга кўчаверади. Қудратли ва сеҳрли сўз санъати бугунги кунларимизга, дамларимизга, давримизга мангулик ато этади. Келажак авлодлар поэтик сўзнинг қудрати натижасида ҳар бир даврдаги ижтимоий-сиёсий воқеликдан, халқ ҳаёти ва тақдирдан, кишилик дард-ташвиши ва ўй-фикрлари, севинчларидан воқиф топади.

Қўқон адабий муҳитининг ёрқин намояндalarидан бири бўлган Жаҳонотин Увайсий ана шу шарафли, аммо масъулиятли миссияни удалай олган сўз санъаткоридир.

Шоиранинг Қўқон адабий муҳити таъсирида ёзилган шеърларида мавзулар кўламида бойиш, хулосаларни етарли ва пухта бадиий умумлаштириш, ҳаётни кенгроқ камраб олиш ва теранроқ акс эттириш, ташқи ва миллий адабий анъаналардан ижодий фойдаланиш, шакл ва мазмун соҳасида бойиб бориш ва жанр жиҳатидан ўсиш кузатилади [1,301].

Бу даражага эришиш, албатта, осон бўлмаган. Аммо мушкулот ва муаммолар Увайсийнинг иродасини бука олмаган. Шунинг учун ҳам шоира бир шеърда “йиқилган курашга тўймас” деган халқ иборасидан келиб чиқиб, муҳаббатга ташналик унинг кўйида йиқилганларни ҳамиша оёққа турғазаверади, мазмунидаги лирик лавҳани жонлантиради:

Келди муҳаббатинг кўйи, туштим юзим тубан –

Ҳар ким йиқилса, тўймади ҳаргиз курошқа [4,158].

Бу мисралар муҳаббат мавзусида бўлса-да, инсонни курашишга, матонатга ундовчи лирик чорлов ҳамдир.

Дунё ўткинчидир, ҳар бир жон тириклик айвонида бир лаҳзалик меҳмондир.

Увайсий эътиқод оламга қўймоқлик хатоедур –

Келибсан ушбу дунё ичра, билсанг, мисли меҳмони [4,171].

Жаҳонда эзгу номгина боқий қолиши мумкин. Шундай экан, ғурур ва ҳавойилик нимага керак? Мумтоз адабиётимиз тарихида ана шу фалсафий муаммо қайта-қайта қаламга олинган, бадиий-фалсафий талқин этилган. Бинобарин, мумтоз

адабиётимизнинг ўлмас сиймоларидан бири бўлган Увайсий ҳам бу борада ўз ҳукмини айта олган сўз санъаткоридир. Аввало, маънавий етукликнинг биринчи белгиси бўлмиш хокисорлик ва камтарлик ўзбек адабиётида Аҳмад Яссавий томонидан тараннум этилган.

**Аҳли аёл, қариндош,
Ҳеч кимса бўлмас йўлдош.
Мардона бўл, ғариб бош,
Умринг елдек ўтаро.**

Увайсий ҳам пири комил Аҳмад Яссавий анъаналарини ривожлантиради, дунёвий, илоҳий мазмунни кучайтиради, янги босқичга кўтаради:

**Вайсий жаҳондин ўтти, муродиға
етмади,
Тўймоққа расм йўқдур қорин суйган ошқа**
[4,158].

Дунё ўткинчилиги, умр бебақолиги, на мол-дунё, на мансаб ва амал абадий эмаслигини уқтириш орқали шоира кишиларни фурсатдан унумли фойдаланишга, эзгу амаллар билан яшашга даъват этади. Лирик кечинмалар билан бирга ижтимоий масалаларни ҳам ғазал таркибига сингдиради:

**Харидор ўлдум ул “Наҳну
қасамно!”да сенга, дилбар,
Замон аҳлини ҳам деб, солма кўп
ҳуснингни бозора.**

Айрим тушкун кайфиятдаги лирик асарлар ёзган бўлса-да, шоира позициясини таркидунёчиликдан фарқлаш лозим. У ҳамиша халқ орасида бўлди. Оддий одамлар кўнглидаги гапни айтди. Золимлар билан келиша олмади. Жабрдийдаларнинг ёнини олди, натижада ўзи ҳам турли тоифадаги жоҳилларнинг нафрат ва исканжасига, жабр ва хўрликларига дучор бўлди. Ориф инсон, комил зот сифатида дунёга келишдан мақсад нима эканлигини тушунишга уринди, англаганларини шеърларига сингдирди:

**Шукр айла, Увайсий, бу жаҳон шоду
ғамиға,
Пешонаға не келгуси – тақдири
қаламдин** [4,121].

Шу каби оташин мисралар орқали шоир улуғ аждодларимиз, хусусан, Алишер Навоий анъаналарини муваффақиятли давом эттиради, шу билан бирга ана шу анъаналарини ўз замонаси руҳига

яқинлаштириб, янги-янги образли ўхшатишлар билан бойитади:

**Увайсий бошини халқ айлаған кимдурки,
хор этма,
Чу помол айламакда ваҳм қил
Парвардигорингдин.**

Байт муаллифи бу ерда лирик қаҳрамонни илоҳийлаштириб, уни Оллоҳ яратганига ишора қилар экан, инсонни оёқости қилиш яратгувчига қарши бориш билан баробардир, деган хулосани олға сурмоқда.

Юқоридаги фаслларда ҳам таъкидлаганимиздек, Увайсий лирикасида дунёвий муаммолар илоҳий масалалар билан уйғунлашиб кетади. Биз унинг асарларини ўқир эканмиз, шоиранинг лирик қаҳрамони реал воқелик ҳодисаларини қаламга ола туриб, бизни руҳий-фалсафий уфқлар сари етаклаб кетади. Баъзи ўринларда лирик қаҳрамон ёрни шоҳга ўхшатиб, бечоралар ҳолидан бефарқ қолмасликка даъват этади. Маълумки, тасаввуфий истилоҳларга кўра, фанолик – йўқликка юз тутиш демакдир. Фано бўлмоқ учун эса нафсни ўлдирмоқ керак. Ўзликни англашнинг биринчи шартларидан бири ҳам шу. Қолаверса, биз дунёга назар солмоқ билан унинг бандига айланамиз. Бинобарин, дунё молига кўз солмоқлик, унга меҳр қўйиш бизни фақру фано неъматларидан айиради.

Кўринадики, Увайсий тараннум этаётган ғоявий-фалсафий хусусиятларнинг калитини топмоқ учун тасаввуф тарихидан, унинг етакчи ғояларидан ҳам хабардор бўлиш зарур.

Увайсий ижодида дилозор бўлмаслик, инсон кўнглини ноҳақ ранжитмаслик ҳақидаги ўғитлар ҳам кўплаб учрайди. Зеро, умумшарқ адабиётида кўнгил дахлсизлиги, унинг Оллоҳ мулки эканлиги ҳақидаги қарашлар жуда қадимга бориб тақалади. “Май ич, масжидни буз, аммо инсон кўнглига озор берма!” сингари даъватлар, “дилозордан худо безор” қабилдаги мақоллар замирида ҳам ана шу ғоя ётади. Улуғ шоир ва мутафаккир Алишер Навоий буни қуйидагича лирик ифодалаган эди:

**Кимки бир кўнгли бузуғнинг
хотирин шод айлағай,
Онча борким Каъба вайрон бўлса
обод айлағай!**

Шоира Увайсий ҳам Навоий анъаналари изидан бориб, ана шу ахлоқий ўғитни ғазалларидан бирида санъаткорона баён этади:

**Ғариб кўнглуми билгунгдурурки –
Байтуллоҳ,
Бу сўз била ани икром айла, айланайин**
[4,125].

Шунинг учун ҳам бу ҳаётий масалани бирор қалам соҳиби – сўз устаси четлаб ўтмаган, десак муболаға бўлмайди.

Тил ва дил бирлигидан имон юзага келади. Тил бошқа-ю, дил бошқа бўлса риё ва мунофиқлик майдонга чиқади. Ҳатто энг муқаддас машғулот, ибодатга ҳам риё аралашса, инсон ташқи кўринишдан тақводор кўриниб, маънавий олами таназзулга учраса, мол-дунё дардида атрофдагиларни алдаса – бу, Увайсий лирик қаҳрамони учун чидаб бўлмас ҳолдир. **Намозинг фосид эрмиш, зоҳидо, дўзахни ваҳмидин,
Қариби ломакондур, ул муҳаббат бирла мамнунман.**

Юқоридаги намунада биз сўз юритаётган риёкорлик ва мунофиқлик хусусида сўз бормоқда. Имон – тил билан айтиб, дил билан тасдиқлашдир. Увайсий лирик қаҳрамони талқинига кўра эса, зоҳиднинг ташқи хатти-ҳаракати ва ўзига зеб бериши орқали унинг тубан маънавий олами очиб берилмоқда. Чунки у Ҳақ васли йўлида эмас, дўзахга тушиш ваҳмидан саждага бош қўймоқда. Увайсий лирик қаҳрамони эса масжид деворига сажда қилишдан кўра Ёр

қоши меҳробидан ўлгунча бош олмасликни афзал кўради:

**Эл сажда қилур масжид девориға ҳар дам,
Ўлгунча бош олмон, қоши меҳробинга қулман** [4,115].

Шунга ўхшаш маънавий-маърифий ғоялар, ахлоқий қарашлар шунчаки панд-насихат тарзида эмас, чуқур лиризм, юксак бадиий бўёқларда берилиши шоира ижодининг қимматини янада юксалтиради. Аммо Ҳақ гапни айтиш ҳам осон эмас. Ҳар кимса ўзи тутган йўлни тўғри деб ҳисоблайди. Дунёи фонийни нақд, охиратни насия деб қаровчи гумроҳлар эса ҳар бир даврда, ҳар қандай замонда ҳам тўлиб-тошиб ётади.

Увайсийнинг лирик қаҳрамонини эса Ҳақ йўлдан қайтариб бўлмайди. У ҳамиша ўз эътиқоди ва маслаги йўлида собитдир: **Маъшуқ аҳлидин васл рамзини сўрсам ўлдирур, сўрмасам ўлам,
Дардни аҳлиға ишқ дўконини қурсам ўлдирур, қурмасам ўлам** [4,102].

Шоира ўз ижодида Шарқ, хусусан, ўзбек мумтоз адабиёти тарихидаги ўзигача бўлган энг яхши анъаналарни давом эттирди, ривожлантирди, янги босқичга кўтарди. Шунинг учун ҳам Увайсий нафақат тасаввуф таълимотининг нақшбандия тариқатига мансуб йирик сиймо, балки ҳаётни севишга, умрни мазмунли ўтказишга, эзгулик учун курашишга даъват этувчи ажойиб асарлар яратган адабиётимизнинг ёрқин намояндаларидан бири бўлиб қолди.

Адабиётлар:

1. Абдуллаев В. Ўзбек адабиёти тарихи. –Т.: 1980.
2. Валихўжаев Б. Ўзбек адабиётшунослиги тарихи. –Т.: Ўзбекистон, 1993
3. Комилов Н. Тасаввуф. (1-китоб). –Т.: 1996.
4. Увайсий. Мазмун маъдани. –Т.: 2010.
5. Қайюмов П. Хўқанд тарихи ва унинг адабиёти. –Т., 2011

(Тақризчи: Ҳ.Жўраев – филология фанлари доктори)